

halılığa ve halk arasında huzursuzluklara sebep oldu. Hatta halk bu yüzden Nâsir b. Abdullah'ın isyanını destekledi.

Onun zamanında mevlid kandilleri ve ramazan bayramları resmî bayram olarak kutlanır, törenlere ülkenin her tarafından gelen bilginler, sûfîler ve devlet adamları katılırdı. Ayrıca fakir çocukları sünnet ettirir ve onlara hediyeler dağıtırdı. Onun giydiği ve bundan dolayı **mansûriyye** adını alan bir elbise çeşidi daha sonra fakihler ve devlet adamları tarafından da giyilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Les Sources inédites de L'Histoire du Maroc, Archives et Bibliothèques d'Angleterre (nşr. Henry de Castries), Paris 1918, I, 490-514; İbnü'l-Kâdî, *Cezvetü'l-İktibâs*, Rabat 1973-74, I, 114-116; Mehmed b. Mehmed, *Nuhbetü't-tevârîh ve'l-ahbâr*, İstanbul 1276, s. 134; Muhibbî, *Hulâşatü'l-eser*, I, 222-225; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, İstanbul 1285, III, 263; Ahmed es-Selâvî, *Kitâbü'l-İstikşâ* (nşr. Ca'fer en-Nâsirî—Muhammed en-Nâsirî), Dârülbeyzâ 1954-56, V, 89-194; Hammer (Ata Bey), VII, 44 vd., 110; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 222-223, 268-269; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 224; Abdülkerîm Kerîm, *el-Mağrib fi 'ahd'id-devleti's-Sa'diyye*, Rabat 1398/1978, s. 97-336; İbrâhim Harekât, *el-Mağrib 'abre't-târîh*, Rabat 1405/1985, II, 262-277; a.mlf., *es-Siyâse ve'l-mücteme 'a fi'l-'asri's-Sa'dî*, Dârülbeyzâ 1408/1987, s. 75-89; Jamil M. Abu'n-Nasr, *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, London 1987, s. 14, 214-219, 220, 223, 231-232, 234; C. Funck-Brentano, "Mansur", *IA*, VII, 296-300; Bekir Kütükoğlu, "Murad III", *IA*, VIII, 621-622; A. Cour, "Sa'dîler", *IA*, X, 43; E. Lévi-Provençal, "Ahmad al-Manşūr", *EI*² (İng.), I, 288-289; R. Le Tourneau, "Fâs", *EI*² (İng.), II, 819.

HULÛSİ YAVUZ

AHMED b. MENÎ'

(أحمد بن منيع)

Ebû Ca'fer Ahmed b. Menî'
b. Abdîrahmân el-Begavî
(ö. 244/858-59)

Horasanlı tanınmış hadis hâfızı.

Meşhur müfessir ve muhaddis Ebü'l-Kâsım Abdullah el-Begavî'nin ana tarafından dedesidir. Horasan başta olmak üzere birçok ilim merkezini gezerek Süfyân b. Uyeyne, Ebû Bekir b. Ayyâş, Abdullah b. Mübârek ve Yezîd b. Hârûn gibi ünlü muhaddislerden ders aldı. Hadis ilminde **hâfız*** mertebesine ulaştı. Daha sonra Bağdat'a yerleşip ölüncüye kadar orada hadis öğretimi ile meşgul oldu. Talebeleri arasında, başta Buhârî olmak üzere, diğer *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin yanı sıra Muhammed b. İshak es-Sâgânî, İbn Huzeyme ve kendi toru-

nu Ebü'l-Kâsım Abdullah el-Begavî de bulunmaktadır. Buhârî ondan bir râvi aracılığı ile aldığı hadisler *Şahîh*'inde, doğrudan aldıklarına da diğer eserlerinde yer vermiştir. Hadis münekkitleri tarafından **sadûk***, **sika*** ve **hüccet*** kabul edilmiştir.

İlmî seviyesi bakımından çağdaşı Ahmed b. Hanbel'e yakın olduğu kabul edilen İbn Menî'nin Kur'an-ı Kerim'i kırk yıl boyunca üç günde bir hatmettiği rivayet edilir. Bütün kazancını ilim uğrunda harcamıştır. Seksen dört yaşlarında vefat ettiği zaman, kitapları dışında, satılan eşyası ancak yirmi dört dirhem tutmuştur. Kaynaklarda sözü edilen *Müsned*'inin günümüze gelip gelmediği bilinmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, V, 160; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*², XI, 483-484; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 482; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 84; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 105.

M. ALİ SÖNMEZ

AHMED el-MENİNİ

(أحمد المنيني)

Ebû'n-Necâh Şihâbüddîn Ahmed
b. Ali Ömer el-Menîni el-Osmânî
(ö. 1172/1759)

Osmanlı âlimi,
tarihçi, edip ve muhaddis.

6 Mart 1678'de Şam köylerinden Menîn'de doğdu. Şam bölgesinin tanınmış bir ulemâ ailesine mensuptur. Trablusşam'ın Birkail köyünden olan babası, önce Şam'da Sâlihîyye'ye, daha sonra 1636'da Menîn köyüne yerleşmiş âlim bir kimse idi. İlk tahsilini bu köyde yapan Menîni, on üç yaşlarında Şam'da bulunan kardeşinin yanına gitti ve orada tahsiline devam etti. Aralarında Ebü'l-Mevâhib el-Hanbelî ve Abdülganî en-Nablusî gibi tanınmış âlimlerin bulunduğu birçok hocadan ders aldı. Şam'ın önde gelen mutasavvıfları vasıtasıyla Nakşibendî, Kâdirî ve Halvetî tarikatlarına intisap etti. Başta Emevî Camii olmak üzere birçok medresede müderrislik yaptı, edebiyat ve şiirle de meşgul oldu. Emevî Camii'nde *Bezvâvî Tefsiri* ve *Şahîh-i Buhârî*'nin yanı sıra çeşitli dersler okuttu. Aralarında *Silkü'd-dürer* müellifi Murâdî'nin babası Ali b. Muhammed el-Murâdî'nin de bulunduğu birçok talebe yetiştirdi. İki defa İstanbul'a giden Menîni, *Târîh-i 'Utbi'* adıyla bilinen *Sîretü'l-Yemîni'*ye yaz-

dığı şerh dolayısıyla İstanbul'da büyük ilgi gördü ve kendisine Süleymaniye müderrisliği pâyesi verildi. Ayrıca Şam Sümeysâtiyye ve Umeriyye medreseleri mütevelliliği ile Emevî Camii hatipliğini de yapan Menîni, 17 Şubat 1759'da Şam'da öldü.

Menîni'nin en önemli eseri, Utbi'nin Gazneli Sultanı Yeminüddeve Mahmûd b. Sebük Tegin devrine ait *Sîretü'l-Yemîni'* (et-Târîhu'l-Yemîni') adlı tarihine yazdığı iki ciltlik şerhtir (Kahire 1286). *el-İ'lâm bi-fezâ'ili's-Şâm* adlı diğer eseri ise yazma halindedir. *el-İ'lâm* Şerif Mehmed Efendi tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Bahâeddin el-Âmilî'nin *Vesiletü'l-fevz ve'l-emân fi medhi şâhibi'z-zamân* isimli Mehdî hakkındaki kasidesine yaptığı şerh, Âmilî'nin *el-Keşküi* adlı eseriyle birlikte basılmıştır (Bulak 1288, Kahire 1305). Ayrıca, *el-Kavlüs-sedîd fi muttasili'l-esnâid* (hocalarının isnadlarını verdiği eseri); *Şerhu's-şadr bi-şerhi urcûzeti istinzâli'n-naşr bi't-tevessül li-ehli Bedr* (Kahire 1281); *Şerhu Câhiliyyeti'l-kader bi-esmâ'i aşâbi seyyidi'l-melâ'iketi ve'l-beşer*; *Mevâhibü'l-mücîb fi haşâ'ışı'l-ğâhib* ve bunun şerhi *Fethu'l-karîb*; *Dîvân* ve diğer bazı manzum eserleri ile *İdâ'etü'd-derârî fi Şerhi Şahîhi'l-Buhârî* adlı eksik bir Buhârî şerhi vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Murâdî, *Silkü'd-dürer*, Bulak 1301, I, 133-145; İsmet, *Tekmiletü's-Şakâik*, s. 30-31, 70; Serkis, *Mu'cem*, II, 1305, 1311, 1808; Brockelmann, *GAL*, II, 364, 547; *Suppl.*, II, 391-392, 596; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 175; Abdülhay el-Ketânî, *Fihrisü'l-fehâris*, II, 979; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, II, 15-16; Babinger (Üçok), s. 318.

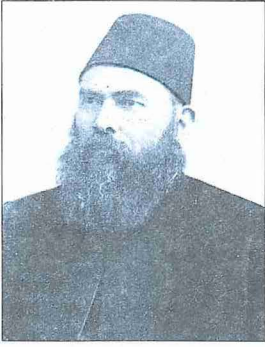
(DİA)

AHMED MİDHAT EFENDİ

(1844-1912)

Yazar, gazeteci, romancı ve nâşir.

Rus işgali üzerine 1829'da Kafkasya'yı terke mecbur kalan bir anne ile, Anadolu'dan gelip İstanbul'a yerleşmiş bir babanın oğlu olarak Tophane semtinde dünyaya geldi. Orta halli bir esnaf ailesi içinde ve güç şartlar altında yetişti. Babasının ölümü üzerine, ağabeyinin memuriyette bulunduğu Vidin'e gitti (1857). Orada başladığı sıbyan mektebini Tophane'de bitirdi (1861). Midhat Paşa'nın Niş valiliği sırasında yine ağabeyi ile Niş'e gitti, rüşdiye tahsilini orada tamamladı. Mithat Paşa'nın Tuna valiliği

Ahmed
Midhat
Efendi

üzerine Rusçuk'a giden Ahmed Midhat, Vilâyet Mektûbî Kalemî'nde ilk memuriyetine başladı (1864). Kendi adını bu zeki ve kabiliyetli gence veren Midhat Paşa, onu Fransızca çalışmaya teşvik etti ve imkânlar sağladı. Böylece Ahmed Midhat'a Batı kültürünün kapıları açıldığı gibi o sayede *Tuna* gazetesinde muharrir (1868), bir yıl sonra da başmuharrir olarak yazı hayatına başlamış oldu.

Bağdat valisi olan Midhat Paşa, yeni vazifesine giderken kalabalık maiyeti arasında, ağabeyi ile birlikte Ahmed Midhat'ı da götürdü (1869). Burada *Zevrâ* gazetesinin müdürü olan Ahmed Midhat, Bağdat'ta kendisini kültürlü bir çevre ve oldukça programlı bir sohbet meclisi içinde buldu. Bu çevrede Ahmed Midhat Efendi'ye, ressam Osman Hamdi Bey Batı kültürü, Muhammed Feyzî ez-Zühâvî din ve medrese kültürü, açık fikirli, yarı meczup, feylesofmeşrep bir adam olan ve Arapça, Farsça, Hintçe, İbrânîce, İngilizce bilen Şirazlı Bakır Can Muattar Doğu ilimleri ve çeşitli felsefî kültür sahalarında tesir ettiler. İlk kitapları olan *Hâce-i Evvel* serisi ile *Kıssadan Hisse*'yi burada yazdı.

Bağdat mutasarrıfı olan ağabeyinin ölümü üzerine memuriyetinden ayrılarak İstanbul'a döndü (1871). Ağabeyinininki ile beraber çok kalabalıklaşan ailenin geçim sıkıntısı omuzlarına yüklenildi. *Ceride-i Askeriyye*'ye başmuharrir oldu. Bunun yanı sıra, Tahtakale'de oturduğu evde kurduğu matbaada, aile fertlerinin de katılmasıyla kendi kitaplarını neşre başladı. Bu neşriyatta muharrir, mürettip, dağıtıcı olarak kendisinden ve ailesinden başka yardımcıları olmadı. Bir yıl içinde matbaayı genişleterek önce Sirkeci'ye, sonra Beyoğlu'na nakletti. Aynı yıl, arka arkaya kapanan *Devir* ve *Bedir* mecmualarından sonra on sayı devam eden *Dağarcık*'ı yayımladı. Bu dergide çıkan "Duvardan bir

Sadâ" adlı yazısında ortaya koyduğu, ancak daha sonra vazgeçtiği (aş. bk.) materyalist düşüncenin izlerini taşıyan ifadelerinden dolayı *Basiret* gazetesini tarafından İslâm aleyhtarlığı ile suçlandı. Muhtemelen bu sebepten 1873'te, Genç Osmanlılar'ın arasında, onlarla ilgisi olmadığı halde Rodos'a sürüldü. Üç yıl devam eden bu sürgün devresinde Rodos'ta çocuklar için bir "Medrese-i Süleymâniyye" kurdu ve orada ders verdi; ders kitaplarını ve ilk romanlarını neşre başladı. Otuz dört sayı devam edecek olan *Kırkanbar* dergisi için de buradan yazı gönderiyordu. V. Murad'ın padişah olmasıyla affedilerek İstanbul'a döndü. Gazetecilik, romancılık ve neşriyat faaliyeti bundan sonra daha yoğun olarak devam etti. Gazetecilik tarihimizin en uzun ömürlü gazetelerinden olan *Tercümân-ı Hakikat*'i çıkarmaya başladı (1878).

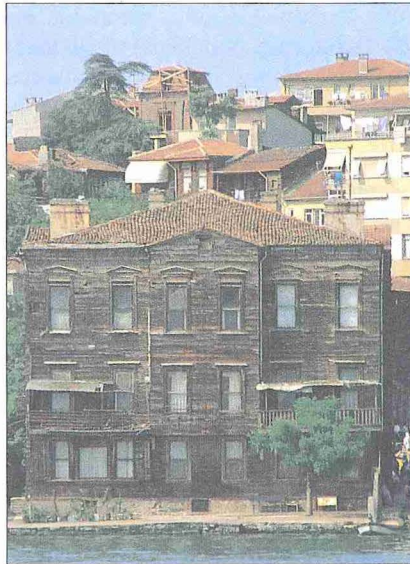
Geçim imkânlarını çok defa kendisi sağlayan, bununla birlikte II. Abdülhamid devrinde sarayın himayesinden de mahrum kalmayan Ahmed Midhat, ölüme kadar *Takvîm-i Vekâyi*' ve *Matbaa-i Âmire* müdürlüğü, Meclis-i Umûr-ı Sıhhiyye âzalığı ile reisliğinde ve çeşitli hocalıklarda bulunmuş, 1889'da Stockholm'de toplanan Şarkiyatçılar Kongresi vesilesiyle iki buçuk ay süren bir Avrupa seyahati de yapmıştır. II. Meşrutiyet'ten sonra emekli olarak bir müddet Dârülfünun, Medresetülvâizîn ve Dârül-

muallimât'ta genel tarih, dinler tarihi, felsefe tarihi, eğitim tarihi gibi dersler okuttu. 28 Aralık 1912'de fahrî olarak hizmet ettiği Dârüşşafaka'da öldü. Mezarı Fatih Camii haziresindedir.

Ahmed Midhat Efendi, çağdaşları olan diğer Tanzimat yazar ve düşünürlerinden bazı önemli özellikleriyle ayrılır. Birtakım siyasî düşünceleri olmakla birlikte, devletin o asırda gözle görülür bir buhran halini almış olan sıkıntılarında kurtuluş çaresini, meselâ Genç Osmanlılar gibi bir rejim değişikliğinde görmüyordu. Çok yakından tanıdığı ve samimiyetle bağlı bulunduğu devrin hükümdarı II. Abdülhamid gibi, eğitim ve kültürün belli bir seviyeye gelmediği milletlerde rejim meselelerinin ön plana getirilmesinin zararlı olacağına inanmıştı. Bundan başka, geçen yüzyılda Osmanlı aydınları arasında yaygın olan Batı hayranlığı da Ahmed Midhat'ta farklı bir görünüştedir. O, hemen bütün edebî ve fikrî eserlerinde, Doğu ve Batı medeniyetlerini mukayese ederek, sathî de olsa bir tenkit süzgecinden geçirmiş, o devir için dikkate değer bir sentez oluşturmaya çalışmıştır. Bu maksatla roman, hikâye, tiyatro gibi edebî karakterdeki eserlerinde ve bunların dışındaki inceleme-mâlumat mahsülü kitap ve yazılarında, hemen her konuya duyduğu ilgi ve teecessüsünü okuyucuya da aşılama çalışmıştır. Romanlarında, çok defa tenkit edilen ve hatta alay konusu haline getirilen "istitrat" kabilinden bilgi verme tavrını ve okuyucusu ile diyalog kurma alışkanlığını biraz da bu endişesi ile izah etmek doğru olur.

Ahmed Midhat ilk olarak 1896 Haziranında *Tercümân-ı Hakikat*'te yayımlanan "Dilde Sadeliği İltizam Edelim" başlıklı yazısında ve bunu takip eden diğer yazılarında, oldukça yaygın ve ciddi tepkilere rağmen dilde sadeliği savunmuş ve sadeleştirmenin nasıl olabileceğini anlatmaya çalışmıştır. Edebiyat hakkındaki düşünceleri, çağdaşları olan yazarlardan fazla farklı değildir. İyi vakit geçirirken ibret vermek şartıyla ve eski edebiyatımızla herhangi bir ilgisi olmaksızın, örnek daima Batı edebiyatıdır. Ona göre roman ve tiyatroya, önce Batı'yı taklit yoluyla başlamak, daha sonra mahallî ve millî bir karakter vermek gerekir. Ahlâk yönünden ise kendi millî ve içtimâî gerçeklerimiz aksettirilmelidir. Ahmed Midhat, bu düşüncelerini hikâye ve romanlarında uygulamakla birlikte, belki farkına varmadan, edebi-

Ahmed Midhat Efendi Yalısı - Beykoz / İstanbul

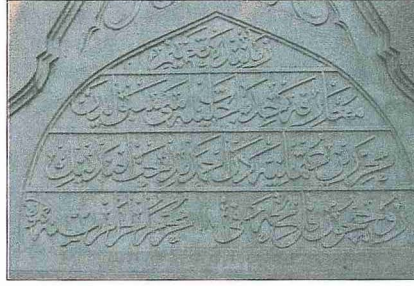

yat geleneğimizden gelen birtakım unsurları da ilâve etmiştir. Orta oyunu, karagöz, bilhassa meddah hikâyelerinin tahkiye ve diyalog tarzı, yer yer Ahmed Midhat'ın romanlarını süslemiştir. Batı edebiyatından, kendi macera ve aşk romanlarına örnek olarak çok defa ikinci sınıf Fransız yazarlarını seçmiştir (A. Dumas, O. Feuillet, P. De Cock gibi).

Sayısı altmışı aşan büyük hikâye ve romanlarından pek çoğu Tanzimat devrinin karakteristik düalizmini sergiler. Doğu medeniyetinin ahlâk ve geleneklerine bağlı, Batı kültürünü benimsemiş müsbet tiplerle, millî örf ve âdetlerimize ilgisiz, Batı'nın sadece serbest ve rahat yaşama tarzını benimsemiş menfi tipler arasındaki çatışma, hemen bütün romanlarının temelini teşkil eder.

Hilmi Ziya Ülken'e göre, Türk fikir hayatında ilk defa onunla Batı'nın felsefe problemleri üzerinde düşünölmeye başlanır. O, gençlik çağında yayımladığı yazılarında İslâmî inanç sistemiyle çatışmayacağı kanaatini muhafaza etmek kaydıyla -birtakım materyalist ve pozitivist bilgileri benimsemiş, fakat zamanla daha spiritüalist görüşleri desteklemiştir. Buna paralel olarak İslâm ahlâkına ve doktrinine gittikçe artan bir bağlılık göstermiştir. *Dağarcık*'ta yayımladığı "Felsefe ve Filozoflar" başlıklı yazılarında filozof kelimesinin dinsiz ve kayıtsız insan anlamına geldiği şeklindeki avamî telakkiyi eleştirerek filozofun da dindar olabileceğini savunmuş ve müslüman filozoflardan intikal eden eserleri buna delil göstermiştir. Ahmed Midhat, bu suretle felsefenin önemini kabul etmek ve bu disipline saygısını korumakla birlikte, hakikati arama yolunda felsefe ile aynı gayeye yöneldiğine inandığı dinin, toplumu yönlendirmek bakımından felsefeden daha etkili olduğunu düşünmüştür. Din felsefesinde sadakatle İslâm'a bağlanan ve felsefi görüşlerini bu temele dayandıran Ahmed Midhat, Schopenhauer'ın kötümser felsefesini, Draper'in din ile ilmin çatıştığı yolundaki görüşlerini eleştirdi. Ateist Buchner'i savunan Bahâ Tevfik ve arkadaşlarına karşı cephe aldı. Bununla birlikte o, aydınlanma düşüncesine bağlılıkta ve bilgiyi halka yaymada örnek bir düşünce adamı sayılmıştır.

Ahmed Midhat *Dağarcık*'ta yayımladığı "Hürriyetin Mahiyeti" başlıklı yazılarında ise insan hürriyetini bütünüyle reddeden mekanist görüşleri tenkit etmekle birlikte kayıtsız şartsız bir hürri-

Ahmed Midhat Efendi'nin Fâtih Tümbesi haziresindeki mezar taşı kitabesi -İstanbul

yet görüşünü de kabul etmemiştir. Ona göre metafizik bakımdan mutlak hürriyet sadece Allah'a mahsustur ve insan için bu genişlikte hürriyetten söz edilemez. O, bu sınırlı hürriyet görüşünü siyaset ve ekonomi alanlarına da uygulamış, hürriyetçilik akımının siyasî ve ekonomik bakımdan, Sultan Abdülaziz döneminin son yıllarında tehlikeli sonuçlar doğurduğunu görerak birçok yazısında kontrolsüz ve sınırsız hürriyet anlayışını eleştirmiştir. Ahmed Midhat'ın II. Abdülhamid yönetimini savunmasının temelinde bu hürriyet anlayışı vardır.

Bilgi, mülâhaza, müşahede ve incelemeye dayanan büyüklü küçüklü 150 kadar basılmış eseri arasında, ders kitapları (*Hâce-i Evvel, Medrese-i Süleymaniyye*); ansiklopedik tarih ve coğrafya külliyyatı (*Kâinat, Mufasssal*); Abdülaziz devrinin bir nevi siyasî tenkidi olan *Üss-i İnkılâb ve Zübdetül-hakâyık*; Hıristiyanlığa karşı İslâmiyet'in müdafaası mahiyetinde *Müdâfaa, İstibşâr, Beşâir, Nizâ-ı İlm ü Dîn*; Batı felsefesinin Türk cemiyeti için yıkıcı taraflarını ele alıp tenkit ettiği *Şopenhavr'ın Hikmet-i Cedîdesi, Volter, Beşir Fuad*; Avrupa seyahatinden elde ettiği müşahede ve intibalarını ihtiva eden *Avrupa'da Bir Cevlân*; gençlik ve sürgün yıllarına ait bir otobiyografi olan *Menfâ* zikredilebilir.

Ahmed Midhat'ın roman ve hikâyelerinde ortaya koyduğu millî ve İslâmî tavır da, yukarıda ifade edilen davranış tarzıyla paralellik arzeder. Onun doğrudan doğruya dinî-didaktik bir konuyu işleyen romanı yoktur. Ancak bu romanlarda idealize ettiği tipler, Türk-Osmanlı İslâm düşünce ve hareket tarzının temsilcileri gibidirler. Meselâ, *Paris'te Bir Türk* romanında Nasuh, *Demir Bey*'de Mustafa, *Acâib-i Âlem*'de

Subhi ve Hicâbî, *Ahmed Metin ve Şirzad*'da Ahmed Metin, *Mesâil-i Muğlaka*'da Abdullah Nahîfî bu tiplerden dik-kate değer birkaç örnektir. Aşk romanlarında bu gibi kahramanlarla gayri müslimlerin veya geleneklerinden kopmuş Osmanlılar'ın mücadelelerine, Doğu-Batı kültür ve medeniyetlerinin, örf ve âdetlerinin mukayesesi üzerine tartışmalara rastlanır. Ahmed Midhat, bilhassa dinî müsamaha, başka dinden olanların inanç ve ibadetlerinde hür olmaları konusunda İslâm ve Osmanlı usul ve örfünün, Batı'ninkinden her zaman üstün olduğunu ifade eder. Müslüman bir erkeğin ihtida etmemiş hıristiyan bir kızla evlenebileceği, bu durumda karısının ibadetlerini yerine getirmesinde ona yardımcı olacağı motifi de birkaç romanında (*Paris'te Bir Türk, Demir Bey*) işlenmiştir. Buna karşılık bazı romanlarında da (*Süleyman Muslî, Kafkas*) aynı konuda hıristiyanların katılığı dile getirilir.

Ahmed Midhat'ın çoğu 1883-1900 yılları arasında kaleme alınmış bu karakterdeki fikrî ve edebî bir seri kitabının yazılmasında, muhtemelen devrin pozitivist ve materyalist yazarı Beşir Fuad'ı tanımmasının ve onun intiharına şahit olmasının tesiri vardır. Bu hadise onda, yeni Türk aydınları arasında Batı'dan gelen ve tehlikeli gördüğü cereyanlara eğilmek ve genç nesilleri uyarmak fikrini doğurmuş olmalıdır.

Ahmed Midhat Efendi'nin Müsâ Kâzım Efendi ile müşterek olarak bir tefsir ve *Kur'ân-ı Kerim'in Felsefesi* adıyla yedi veya on cilt tutan çalışmalarından bahsedilmişse de bu çalışmanın âkıbeti hakkında bilgi edinilememiştir.

Belli başlı eserleri şunlardır:

Hikâye ve Romanlar: *Letâif-i Rivâyât* (25 kitap, 1870-1893), *Hasan Mellâh* (1874), *Hüseyin Fellâh* (1875), *Felâton Beyle Râkım Efendi* (1875), *Paris'te Bir Türk* (1876), *Süleyman Muslî* (1877), *Kafkas* (1877), *Karnaval* (1881), *Acâib-i Âlem* (1882), *Arnavutlar-Solyotlar* (1888), *Demir Bey* (1888), *Müşâhedât* (1891), *Ahmed Metin ve Şirzad* (1892), *Taaffüf* (1895), *Mesâil-i Muğlaka* (1898), *Jön Türk* (1910). Diğer eserleri: *Ekonomi Politik* (1874), *Menfâ* (1876), *Üss-i İnkılâb* (1877-1878), *Kâinat* (1871-1881, I-XV), *Mufasssal* (1885-1887), *Müdâfaa* (1883-1885), *Şopenhavr'ın Hikmet-i Cedîdesi* (1887), *Beşir Fuad* (1887), *Hallül-ukad* (1889), *Ahbâr-ı Âsâra Ta'mîm-i Enzâr* (1890), *Avrupa'da bir Cevlân*

(1890), *İstibşâr* (1892), *Beşâir* (1894), *Nîzâ-ı İlm ü Dîn* (John W. Draper'in *History of the Conflict between Religion and Science* adlı eserinin Fransızca'sından [*Les de la Science et la religion*] yaptığı küçük boy dört ciltlik tercüme 1895-1900). Ahmed Midhat, yaptığı açıklama ve tenkitler dolayısıyla esere *İslâm ve Ulûm* adını da vermiştir. Sayısı iki yüzü bulan eserlerinin tam listesi Hakkı Tarık Us'un hazırladığı *Ahmed Midhat'ı Anıyoruz* adlı kitapta bulunmaktadır (s. 169-171).

BİBLİYOGRAFYA :

Mustafa Nihat Özön, *Türkçede Roman*, İstanbul 1936, s. 186-332; Kâmil Yazgıç, *Ahmed Midhat Efendi, Hayatı ve Hâtıraları*, İstanbul 1940; Hakkı Tarık Us, *Ahmed Midhat'ı Anıyoruz*, İstanbul 1955; Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1956, s. 433-466; Münir Süleyman Çapanoğlu, *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmed Midhat*, İstanbul 1964; Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, Ankara 1975; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1979, s. 107-121, 216, 224; Sabri Esat Siyavuşgil, "Ahmed Midhat Efendi", *İA*, I, 184-187.

M. ORHAN OKAY

AHMED b. MUHAMMED el-BENNÂ

(bk. BENNÂ, Ahmed b. Muhammed).

AHMED b. MUHAMMED b. MESRÛK

(أحمد بن محمد بن مسروق)

(ö. 298/910-11)

İlk devir sûfilerinden.

214'te (829) Tûs'da doğdu; Bağdat'ta yaşadı. Ebü'l-Abbas b. Mesrûk diye de tanınır. Hâris el-Muhâsibî, Serî es-Sakâtî, Muhammed b. Mansûr et-Tûsî ve Muhammed el-Bürçülânî gibi meşhur sûfilerin sohbetinde bulundu. Cüneyd-i Bağdâdî'ye hizmet etti. İlim tahsil etmek için Rey ve Horasan civarını dolaştı. Kabri Bağdat'ta Bâbü Harb Mezarlığı'ndadır.

Ahmed b. Muhammed zühdü, Allah'tan başka hiçbir şeyin tesiri altında kalmamak, takvâyı da dünya nimetlerine göz dikmemek ve kalpte bunlara yer vermemek şeklinde açıklar. Allah ve mâsivâ ile ilgili temel tasavvufî düşünceyi ünsiyet ve vahşet terimleriyle açıklamaya çalışan İbn Mesrûk'a göre vahşet, bezm-i elest'ten sonra Allah'tan ayrı kalmaktır. Dünyaya gelişin gayesi mâsi-

vâ ile değil, Allah ile ünsiyet (dostluk) etmektir. Onun anlayışına göre gurbet'te Allah ile ünsiyet, taat ve ibadetle olur. İbn Mesrûk semâ konusunda oldukça müsamahalıdır. Ancak onun bu müsamahası daha çok dış ve iç dünyası istikamet kazanmış kimseler içindir. Kalbi taate zorla alışanlara semâ için bir ruhsat vermez; zira ona göre böyleleri, kazanayım derken mânevî hallerini kaybederler.

Ahmed b. Muhammed, Ali b. Ca'd, İbnü'l-Medîni ve Ahmed b. Hanbel gibi muhaddislerden hadis tahsil etmekle beraber, Dârekutnî tarafından hadis rivayetinde zayıf kabul edilmiştir. *el-Ğanâ'a* (Cüz'ü'l-Ğanâ'a) adlı eserinin günümüze kadar gelip gelmediği bilinmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Sülemî, *Tabakât*, s. 237-241; Ebü Nuaym, *Hilye*, X, 213-216; Kuşeyrî, *er-Risâle*, I, 164; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb, Hakikat Bilgisi* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1982, s. 249-250; Attâr, *Tezkiretül'euliyâ* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1985, s. 587-589; İbnü'l-Cevzî, *Şifâtü's-şafve*, IV, 128-129; a.mlf., *el-Muntazam*, VI, 98-99; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIII, 494-495; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 141-142; Şa'rânî, *et-Tabakât*, I, 93-94; Münâvî, *el-Ke-vâkib*, I, 196-197.

MUSTAFA BİLGİN

AHMED b. MUHAMMED en-NİHÂVENDİ

(أحمد بن محمد النيهاندي)

VIII. yüzyılın ikinci yarısıyla
IX. yüzyılın ilk yarısında yaşayan
bir astronom ve matematikçi.

Hakkındaki bilgilerin tamamı İbn Yûnus'un (ö. 1009) rivayetlerine dayanmaktadır. Bu rivayetlere göre Nihâvendî, Halife Hârûnürreşid'in veziri Yahyâ b. Hâlid b. Bermek'in (ö. 805) zamanında Cündişâpûr'da astronomik gözlemler yapmış ve bu gözlemlerinin sonuçlarını *ez-Zicü'l-müştemil* adlı cetvellerinde toplamıştır. Yahyâ b. Bermek'in 786-803 yılları arasında vezirlik yaptığı göz önüne alınırsa Nihâvendî'nin, Batlamyus'tan (Ptolemaios) sonra güneşin vasati hareketlerini belirleyen bu ilk gözlemleri 790 yılı civarında yaptığı tahmin edilebilir. O dönemde, eski Yunan ilminin İslâm dünyasındaki merkezi İran'daki (Hüzistan) Cündişâpûr'du ve yeni kurulmuş olan Bağdat henüz o seviyeye gelmiş değildi. Bununla birlikte müslüman yazarlar, Nihâvendî'nin gözlemlerini yaptığı rivayet edilen rasathaneden bah-

setmemektedirler. Kaynaklara göre İslâm dünyasındaki ilk rasathaneler Hârûnürreşid'in oğlu Me'mûn zamanında (813-833), Bağdat'ta Şemmâsiyye semtinde ve Şam yakınlarındaki Kâsiyûn dağında kurulmuştur. Bu durum Nihâvendî'nin, sahasındaki ilk ve dolayısıyla önemli olan çalışmalarının kendi döneminde yeterince duyulmadığını göstermektedir. Öte yandan, modern araştırmacılarından De Lacy O'Leary, İslâm'dan önce İran'da mevcut rasathaneler arasında yeri bilinen tek rasathanenin Cündişâpûr'daki olduğunu, ancak bunun Nihâvendî'nin zamanına kadar işlerliğini sürdürüp sürdürmediği hususunda şüpheler bulunduğunu, N. Ahmed ise Nihâvendî'nin Cündişâpûr Rasathanesi'nde çalıştığını ve kullandığı aletlerin de çok hassas olduğunu yazmaktadırlar (bk. Sayılı, s. 50-51).

Eserleri. Adı bilinen şu beş eser Nihâvendî'ye izâfe edilmektedir: 1. *ez-Zicü'l-müştemil* (*Şümullü rasat cetveli*); 2. *el-Müdhal ilâ 'ilmi'l-hey'e* (Ptolemaios'un kitaplarının muhtevası üzerine yazdığı otuz bölümden oluşan bir eser). 3. *Kitâbü'l-Müdhal ilâ 'ilmi'n-nücûm*; 4. *Kitâbü'l-Cem' ve't-tefrik*; 5. *Kitâb ilâ Muhammed b. Mûsâ fi'n-Nil* (Nil hakkında Muhammed b. Mûsâ'ya gönderdiği risâle). Ancak ikinci ile üçüncü eserin aynı kitap olması kuvvetle muhtemeldir. Öte yandan beşinci eserin adı da ortaya iki problem çıkarmaktadır. Birincisi, Nihâvendî ile aynı dönemde yaşamış Muhammed b. Mûsâ isimli bir yazarın varlığının bilinmemesi, ikincisi de bazı araştırmacıların İranlı bir astronomun Mısır'daki Nil nehriyle ilgilenmesini pek mantıklı görmemeleridir (bk. *Elr.*, I, 653). Ancak daha milâttan önce IV. yüzyılda Aristo'nun Nil hakkında bir kitap yazdığı ve Helenistik dönemde de birçok müellifin aynı konuda eser kaleme aldıkları bilinmektedir ve dolayısıyla Nihâvendî de böyle bir eser yazmış olabilir. Eğer nîlin Arapça neyl "nâil olma, murada erme, isteğe kavuşma" kelimesi olduğu ihtimali (bk. Suter, s. 10) kabul edilirse o takdirde bu eserin şans, talih üzerine yazılmış bir yıldız falı kitabı ve Muhammed b. Mûsâ'nın da tanınmamış bir müneccim olduğu düşünülebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Beyrut 1398/1978, s. 393; H. Suter, *Die Mathematiker*, Leipzig 1900, s. 10; Aydın Sayılı, *The Observatory in Islam*, Ankara 1960, s. 50-51, 357-358; Sezgin, *GAS*, V, 226-227; VI, 90, 135-136; D. Pingree, "Ahmad Nehâvendî", *Elr.*, I, 653.

SADETTİN ÖKTEN